

GAÁL BOTOND

A DEBRECENI EGYETEM DÍSZUDVARÁNAK
PANTEONJA

THE PANTHEON OF THE FORMAL COURTYARD OF THE UNIVERSITY OF DEBRECEN. In the plaques of the formal courtyard of the University of Debrecen 23 names are inscribed, which faithfully reflect the mentality of the city, as well as its scientific and scholarly significance. The pantheon is a replica of the rich store of Hungarian spirituality, which faithfully renders the specific heritage of Debrecen and it also comprises within itself the values of Hungarian national culture in the spirit of universitas scientiarum. Based on thorough research, the study is the first exploration of how the list of names of those chosen was established, and it offers short biographies of the respective denizens of the pantheon.

A központi egyetemi épület munkálatai közeledtek a befejezéshez. A „művezetőség” jelezte, hogy a díszudvar készen áll a nevek bevésésére. 1931. október 19-én Neuber Ede rektor levélben fordult a négy karhoz, javasoljanak 25 „történelmi nevet” az új egyetemi épület díszudvarának kazettáiba. A leiratban nincs részletezve a szempont, amely irányt szabott volna a javaslatok elkészítéséhez. A rektori levélből csupán rövid útmutatás rajzolódik ki: „*Úgy gondolom, hogy egységes elv szerint eljárva halhatatlan elméjű lángelmék: tudósok és professzorok neveit kellene itt valóban méltó helyen megörökíteni.*”¹ Így mind a négy kar a maga jótetszése szerint járt el és a legközelebbi tanácsülésükön már tárgyalták is az ügyet, mivel a rektor „*sürgős vélemény nyilvánítására*” kérte őket. Innentől a történet nagyon izgalmas és érdekes. Ugyanis mind a négy kar más-más szempontot érvényesítve alakította ki véleményét. A történeti hűség miatt is érdemes ezeket sorra venni.²

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL HBML) VIII. 1/b. 39.d. 589/1931-32. etsz. – Itt utalunk másik két forráshely rövidítésére: Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvtára (TtREK), illetve Levéltára (TtREL).

² Ezúton mondok köszönetet e tanulmány megírása közben nyújtott szíves segítségükért Dr. Bényei Miklós megyei könyvtárosnak és helytörténésznek, Tóth Ágnes HBML levéltáros szakreferensnek, Dr. Juha Enikő egyetemi irattári szakreferensnek, Dr. Csúry Kálmán (Csúry Bálint unokaöccse) ügyvédnek, Dr. Csúry István (Csúry Bálint unokája) egyetemi docensnek, Dr. Fodor Éva Déri múzeumi művészettörténésznek, Dr. Baráth Béla egyháztörténész docensnek, Dr. Szabadi István TtREL levéltári igazgatónak, Dr. Mudrák József egyetemtörténésznek és Ormosi László református kollégiumi nagykönyvtári munkatársnak.

I.

1. A Református Hittudományi Kar (továbbiakban: HTK) 1931. november 6-i ülésén tűzte napirendre a rektori kérést, kialakítva a megküldendő „véleményt” a javasolt nevekkel. A kari jegyzőkönyvben ez áll: *„A Hittudományi Kar kifejezi azt a nézetét, hogy a díszudvarra elsősorban olyan nagyságok nevei írassanak fel, akiknek a magyar nemzeti s közelebbről a debreceni és a tiszántúli-alföldi református keresztyén kultúra és a debreceni kollégium kifejlesztése terén egyetemesebb arányú érdemeik vannak; míg az egyes szaktudományokban kitűnt nagy magyarok nevét az egyes szemináriumok, illetve intézetek helyiségeiben, az illető berendezési átalány terhére kell majd elhelyezni.”*³

A HTK a következő 23 nevet terjesztette föl: Komáromi Csipkés György, Martonfalvi György, Maróthi György, Hatvani István, Sinai Miklós, Budai Ézsaiás, Kerekes Ferenc, Lugossy József, Imre Sándor, Géresi Kálmán, Révész Imre, Szegedi Kis István, Méliusz Juhász Péter, Huszár Gál, Károlyi Gáspár, Szenci Molnár Albert, Melotai Nyilas István, Arany János, Kölcsey Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Szikszai György, Debreceni Ember Pál, Bod Péter.⁴

Úgy tűnik, a HTK udvariasságból nem „töltötte ki” mind a 25 lehetőségét. Lényegében – egy kivétellel – ez a névsor fedi az elviekben megfogalmazottakat. Néhányan ezek közül nem debreceni kötődésűek, mint Szegedi, Károlyi, Bod, de Huszár Gál is csak a nyomdájával segítette az iskolát. Bod Péter munkássága kimondottan Erdélyhez kötődik. A névsorban ott találjuk azt a négy személyt, akiknek, mint jelentős reformátoroknak, szobrot állítottak az egyetem előtti díszparkban: Méliusz Juhász Péter, Komáromi Csipkés György, Szenci Molnár Albert és Huszár Gál. Őket gondolatban már most kivehetjük a panteon listájából. Bár a szűkszavú rektori levél nem szab időbeli korlátokat, a HTK csak „történelmi neveket” hozott javaslatba, hiszen valamennyien 1900 előtt éltek. Sőt, a századokat tekintve is nagyjából egyenletesen válogattak és a szakterületek megoszlására is ügyeltek.

2. A Bölcsészettudományi Kar (továbbiakban: BTK) is egyéni utat-módot választott véleményének nyilvánítására. 1931. október 28-án tartott évi IV. rendes ülésén a BTK Tanácsa úgy határozott, hogy *„minden egyes tanszék tanára jelöljön ki a magyar tudomány jelesei közül egy-egy nevet a központi épület díszudvarának falára való bevésésére.”* Majd így folytatódik a kari tanács határozata: *„Megkeresi a tanácsot [ti. az Egyetemi Tanácsot], hogy egyrészt karunk részére 16 nevet engedélyezni szíveskedjék, másrészt kérdést intéz az iránt, lehetne-e máshol, esetleg az emeleti pihenőknél a tudomány kiválóinak nevét feltűn-*

³ A debreceni magyar királyi Tisza István Tudományegyetem Református Hittudományi Kar Tanácsának jegyzőkönyvei az 1931–32. évből, XIV. kötet, Debreceni Református Hittudományi Egyetem Rektori Hivatal, Debrecen, 129. jkv-i szám.

⁴ Vö. uo. A nevek a jegyzőkönyvi írásmód szerint olvashatók.

*tetni.*⁵ Valószínűleg ez az utolsó mondat az egyetemes tudományművelés képviselőire vonatkozhat, mivel a dékán a rektorhoz 1931. december 11-én írott levelében⁶ a következő neveket terjesztette föl, megjelölve pontosan a javaslattevő professzort:

Ipolyi Arnold vagy Rómer Flóris – javasolta: Láng Nándor

Beöthy Zsolt – javasolta: Pap Károly

Pecz Vilmos – javasolta: Darkó Jenő

Salamon Ferenc – javasolták: Rugonfalvi Kiss István és Szabó Dezső

Bóhm Károly – javasolta: Tankó Béla

Lóczy Lajos – javasolta: Milleker Rezső

Petz Gedeon – javasolta: Huss Richárd

„Apáczay” – javasolta: Mitrovics Gyula

Haraszi Gyula – javasolta: Hankiss János

Bolyai János – javasolta: Dávid Lajos

Hermann Ottó – javasolta: Hankó Béla

Koch Antal – javasolta: Roth Károly

Deétéri Borbás Vince – javasolta: Soó Rezső.

A neveket olvasva, érdekesnek tűnik a BTK javaslata is. Láthatóan ők nem voltak tekintettel a debreceniségre, vagy éppen a Debreceni Kollégium múltjára, hanem a magyar szellemi élet közelmúltjából valamennyi tanszékvezető professzor választott egy nevet. Többnyire a saját mesterüket javasolták. Nyilvánvalóan ezek mind kiválóságok. Különössé teszi a névsort az is, ami más karokon nem fordult elő, hogy a javasolt nevek között szereplő Petz Gedeon élő személy volt, aki 1943-ban hunyt el, s még a javaslattevő Huss Richárdot is két évvel túlélte. Hogy a bölcsészprofesszorok a határozatukban megfogalmazottak ellenére miért nem soroltak föl 16 nevet, nem derül ki a hátramaradt kari iratokból.

3. Az egyetem Orvoskara⁷ 1931. november 11-én tartotta az évi IV. rendes ülését, amelyen tárgyalta a díszudvar panteonjának neveire vonatkozó rektori átiratot és „*azt a határozatot hozta, hogy legcélszerűbben egy karközi bizottság hozhatna döntést ebben az ügyben.*” Így folytatódik a jegyzőkönyvi határozat: „*Amennyiben a tekintetes Tanács Karunknak ezt a határozatát magáévá teszi, a kiküldendő karközi bizottságba Orsós és Benedek professzorokat bízza meg a Kar képviselésével.*”⁸ Ezek után az orvoskari véleménnyel már csak a karközi bizottság ülésén találkozunk.

⁵ MNL HBML VIII. 1/b. 39.d. 589/1931-32. etsz., 147-1931/32. Bksz.

⁶ MNL HBML VIII. 1/b. 39.d. 589/1931-32. etsz., 147-1931/32. Bksz.

⁷ Akkor csak az Orvoskar megnevezést használták, az „Orvostudományi” elnevezés (1951–2000 között Egyetem, 2000-tól Kar) későbbi.

⁸ MNL HBML VIII. 1/b. 39.d. 589/1931-32. etsz., 539/1931-32. Ok. sz.

4. A Jog- és Államtudományi Kar (továbbiakban: JÁTK) Tanácsa évi III. rendes ülését 1931. október 27-én tartotta, amikor is elfogadták a Szentpéteri Kun Béla prodékán által már október 20-án benyújtott (inkább dátumozott) javaslatot. Szentpéteri Kun Béla nagyon határozott elvek mentén készítette el előterjesztését, s ebben hangsúlyozta, hogy a Kar csak olyan neveket javasoljon, „*akik a debreceni geniust képviselik*”.⁹ Kifejti továbbá, hogy bár „*az egész magyar hazából is könnyű volna keresni nagyobbakat, mint amilyeneket helyből produkálhatunk, azonban a debreceni egyetemnek arról is nyilvános vallomást kell tenni, hogy Debrecenben íme az egyetem létesülése előtt is volt nevezetes tudományos és irodalmi élet. Úgy gondolom, leghelyesebb, ha azoknak a neveit vessük fel, akik debreceni diákból lettek nevezetes vagy nagyhírű emberekké.*”¹⁰ Ezekre nézve Szentpéteri Kun Béla az alábbi neveket sorolja föl: Noghéri János, Kocsi Csergő Bálint, Maróthy György, Szilágyi Sámuel, Hatvani István, Sinay Miklós, Kövy Sándor, Domokos Lajos, Karacs Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Kölcsey Ferenc, Diószegi Sámuel, Fazekas Mihály, Buday Ézsaiás, Péczely József, Vecsey József, Lugossy József, Révész Bálint, Imre Sándor, Ladányi Gedeon, Török Pál, Szilády Áron, Révész Imre, Arany János, Szabolcska Mihály.¹¹

A jogi kar tehát pontosan 25 nevet javasolt. Elfogadta Szentpéteri Kun Bélának a többi elvi javaslatát is, miszerint ő azokat a kiváló embereket nem hozta szóba, akiknek szobrot készültek állítani a főépület előtti parkban, vagy például Tisza Istvánt, akinek a nevét viselte az egész egyetem. Ugyanakkor felsorolta azokat, akik a javasolt személyek között nemcsak diákként kapcsolódtak a Debreceni Kollégiumhoz, hanem annak professzorai is voltak, s ezeket kiemelten ajánlotta a „Tekintetes Kar” figyelmébe. Valamennyi javasolt személyre vonatkozóan indokolta is véleményes felterjesztését. Különösen is érdekes és kedves dolog volt részéről, hogy fölvette a névsorba Noghéri (Nyögéri) Jánost mint „*az első ismert nevű debreceni diákot*”.¹² – Az utókor mondhat véleményt erről a névsorról is, azt azonban nem lehet elvitatni, hogy a jogi kar következetes és határozott elvi szempontok szerint tette meg a maga javaslatát prodékánjának köszönhetően.

⁹ MNL HBML VIII. 1/b. 39.d. 589/1931-32. etsz., 143. sz. 1931/32. JÁksz. Levélmelléklet.

¹⁰ MNL HBML VIII. 1/b. 39.d. 589/1931-32. etsz., 143. sz. 1931/32. JÁksz. Levélmelléklet.

¹¹ A neveket olyan írásmód szerint soroltuk föl, ahogyan a jogi kar a jegyzőkönyvben rögzítette. Már Jókai Mór korától kezdve tapasztalható egyfajta módosítás a nevekben, elhagyják a nemesi származást idéző írásmódot, majd sokan ezt megbánják és visszaállítják az örökölt családi nevüket. Ez olyan következetlenséget eredményez, hogy évtizedekig érezni a hatását még a 20. században is. Valószínűleg itt is ezzel a jelenséggel találkozunk.

¹² Valójában arról van szó, hogy 1588-tól kezdték a diákok (és tanárok) nevét bejegyezni ilyasformán, mint amit ma anyakönyvnek szoktunk hívni. Ez a *Catalogus omnium Scholae Debrecinae Civium, legibus eiusdem an anno Domini 1588. subscriptorum* nevet viselő igen becses történeti dokumentum őrzi első helyen Noghéri nevét, aki bizonyos a Nyögéri névre hallgatott. Valószínűleg külföldön is tanult, mert ott a Nogerinus nevet viselte, sőt tanított is alsóbb szinten az akkori debreceni scholában. Vö. BALOGH Ferenc, *A Debreceni Református Kollégium története*, Debrecen, 1904, 14 és 173. A „főiskolai szintű” diákok neveit később is bejegyezték, ezeket a köteteket nevezték el *Series Studiosorum*nak.

II.

Miután a négy kar véleményt nyilvánított, a Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem¹³ Tanácsa döntéshozatal végett 1931. december 11-én összeült III. rendes ülésére. A Tanács tagjai a következők voltak: Neuber Ede rektor-elnök, Szentpéteri Kun Béla prorektor, Erdős Károly (HTK), Tóth Lajos (JÁTK), Bodnár János (OTK), Milleker Rezső (BTK) dékánok, Kállay Kálmán (HTK), Belák Sándor (OTK), Hankiss János (BTK) prodékánok. Távolmaradt Teghze Gyula (JÁTK) prodékán. A készült jegyzőkönyv 128. száma alatt tárgyalták az ügyet, amikor is a rektor megállapította, hogy a négy kar javaslata nagy eltérést mutat, ezért bizottság kiküldését javasolta a „végleges” névsor elkészítése végett. Legalábbis ők ott kilencen úgy gondolták, hogy ezzel pontot tesznek az ügy végére. Fontos ehhez látni a határozatukat: *„Az egyetem tanácsa a négy kar jelentését véleménynyilvánítás végett bizottságnak adja ki. A bizottság elnöke a Prorektor, tagjai pedig a református hittudományi karról dr. Erdős Károly és dr. Révész Imre, jog- és államtudományi karról dr. szentpéteri Kun Béla és dr. Tóth Lajos, az orvostani karról dr. Orsós Ferenc és dr. Benedek László, végül a bölcsészettudományi karról dr. Rugonfalvy Kiss István és dr. Hankiss János egyetemi ny. r. tanárok. Felhatalmazza Tanácsunk a Rectort, hogy a mennyiben a Bizottság elvileg egységes megállapodásra jut – a jelentést az építkezések Művezetőségéhez megküldhesse, hogy a festési munkálatok késedelmet ne szenvedjenek.”*¹⁴

Ezt követően a külön bizottság elkezdte munkáját. Nyilvánvalóan sok vitával zajlott a névsor kialakítása. Minden érvelés nem rekonstruálható, de az 1932. január 19-i bizottsági ülésen megállapították a következő névsort: Károlyi Gáspár, Apácai Csere János, Debreceni Ember Pál, Bod Péter, Maróthi György, Hatvani István, Weszprémi István, Sinai Miklós, Diószegi Sámuel, Kövy Sándor, Fazekas Mihály, Csokonai Vitéz Mihály, Kölcsey Ferenc, Bolyai János, Lugossy József, Arany János, Imre Sándor, Ladányi Gedeon, Salamon Ferenc, Révész Imre, Herman Ottó, Szilády Áron, Böhm Károly, Beöthy Zsolt, Lóczy Lajos.

Miután a bizottság már kialakította ezt a névsort, Orsós Ferenc orvoskari képviselő újabb véleményt jelentett be, miszerint Hőgyes Endre neve *„a 25 név közül nem maradhat ki”*. Ezzel a bizottság egyetértett, Benedek László azonban, a másik orvoskari professzor, ellenezte. Végül Benedek is hozzájárult, így a legvégső névsor úgy alakult ki, hogy Lóczy Lajos helyére tették be Hőgyes Endrét. – A rektor ezt a névsort küldte el az építési Művezetőséghez már 1932. február 1-jén.

¹³ A korabeli jegyzőkönyvek részben kisbetűvel írták az egyetem nevét: A debreceni magyar királyi Tisza István Tudományegyetem.

¹⁴ MNL HBML VIII. 1/b. 39.d. 589/1931-32. etsz. Kivonat az Egyetemi Tanács 1931/32. évi jegyzőkönyvéből, 128. szám. Megjegyzés: a határozat utolsó mondatában a „festési munkálatok” az egész díszudvar beltéri festését jelentik, nem pedig a kiírandó nevek festéséről van szó. Ez kiderül a Művezetőség eredeti leveléből, amikor jelzik, hogy a beltéri festés előrehaladott volta miatt kérik a neveket.

Közbejött azonban valami. Valószínűleg az építést a Vallás- és Közoktatási Minisztérium (VKM) irányította, s így ők is tudomást szereztek a névsorról. Ezt természetesen vehetjük. Csak annyit látunk, hogy Neuber Ede rektor tíz nappal később, 1932. február 10-én keltezett levelében fölterjeszti az ügyet a miniszterhez és az egyes nevekhez igen szűkszavú indoklást is közöl. A miniszter nevében és helyett február 20-án Szily Kálmán, a kultuszminisztérium (VKM) közigazgatási államtitkára¹⁵ válaszolt, aki sem a névsort nem fogadta el, sem pedig nem tartotta indokoltnak, hogy mind a 25 kazettára név kerüljön már az épület elkészültekor. Idézünk a határozott válaszlevélből: „Egyfelől csak olyan jelentős férfiak nevét tartom itt megőrkítendőnek, akiknek működése a debreceni tudományegyetemmel, illetőleg ennek elődjével az ottani Kollégiummal szoros kapcsolatban állott, vagy pedig munkásságuk Debrecen, illetőleg Hajdú Vármegye múltjával van összefűzve. Olyan országos jelentőségű nagyságok, akik nem tartoznak ebbe a kategóriába, véleményem szerint mellőzendők. – Másfelől már azért sem veendő igénybe mind a 25 tábla, hogy hely jusson a jövőben is olyan nagyjelentőségű férfiak nevének megőrkítésére, akiknek működése a debreceni egyetem életével kapcsolatos. – Ilyen szempontoktól vezetettve a T. Tanács által bemutatott névsort teljes egészében nem fogadhatom el és 25 tábla helyett egyelőre csak 14-et kívánok nevekkel felékesíteni. A T. Tanács által javasolt névsorból az említett okoknál fogva mellőzendők: Károlyi Gáspár, Apáczai Csere János, Bod Péter, Bolyai János, Salamon Ferenc, Herman Ottó, Böhm Károly és Beöthy Zsolt, akik nem voltak szorosabb kapcsolatban a debreceni egyetemmel, illetőleg a Kollégiummal, a megmaradt névsor pedig megfelelően apasztandó az említett számig. Felkérem ennél fogva a Tek. Tanácsot, hogy ilyen értelemben a 14 névre vonatkozó javaslatát nekem sürgősen bemutatni szíveskedjék.”¹⁶

A rektor már öt nap múlva, 1932. február 25-én küldte a válaszlevelét¹⁷, melyben felterjesztette a 14 javasolt nevet. A 15.007/1932. IV. sz. államtitkári válaszlévlé 1932. április 23-i keltezéssel már rövid, informatív és határozott hangnemű: „felterjesztésére jóváhagyólag tudomásul veszem a tek. Tanács azon javaslatát, hogy a központi épület díszudvarában lévő táblákon a következő 14 jelentős protestáns férfiú neve, születési és halálozási éve örökítésék meg:

1. Debreczeni Ember Pál –1710
2. Maróthi György –1744
3. Hatvani István 1718–1786
4. Weszprémi István 1723–1799
5. Diószegi Sámuel 1760–1813

¹⁵ Dr. Szily Kálmánt 1943-ban az egyetem díszdoktorává avatta. Használták még a „m. kir. titkos tanácsos” címet is, vagy csak így: kultuszminisztériumi államtitkár.

¹⁶ MNL HBML VIII. 1/b. 39.d. 589/1931-32. etsz. Másolat a M. Kir. VK. Minisztérium, 13734/1932. IV. számú leveléről, hitelesítette Kiss Zsigmond egyetemi tanácsjegyző.

¹⁷ A levél iktatószáma 1751. sz. a. volt, melyre az államtitkár hivatkozik is a 15.007/1932. IV. sz., 1932. április 23-án kelt jóváhagyó levelében. Vö. MNL HBML VIII. 1/b. 40.d. 2267/1931-32. etsz.

6. Kövy Sándor	1763–1829
7. Fazekas Mihály	1766–1828
8. Csokonai Vitéz Mihály	1773–1805
9. Kölcsey Ferenc	1790–1838
10. Lugossy József	1812–1884
11. Arany János	1817–1882
12. Imre Sándor	1820–1900
13. Révész Imre	1826–1881
14. Högyes Endre	1847–1906

*A munka végrehajtására Dr. Mueller Félix okl. építész, az építkezés miniszteri biztosát egyidejűleg felhívtam.*¹⁸

Szily Kálmán államtitkár „A m. kir. Tisza István Tudományegyetem tekintetes Tanácsának” címezte e levelet, s ennek alapján érthetjük meg, miért a jelenlegi sorrendjükben helyezkednek el a nevek a díszudvar panteonjában. 1932-ben ugyanis a díszudvar két oldalszárnyának falán lévő hét-hét táblára írták fel ezt a 14 nevet a születésük évszámának sorrendjében. Üresek maradtak a könyvtár falán és az azzal szemközti falon lévő kazetták. Kérdés marad a továbbiakban, hogyan és mikor került a ma is olvasható 4 név a könyvtári oldalra és az 5 név az azzal szemközti falra. Nyilvánvalóan látszik, de a megmaradt néhány korai fénykép is mutatja, hogy nem egyazon időben, hanem különböző korok egyetemi döntése alapján.

III.

A folytatásra Baltazár Dezső püspök 1936-ban bekövetkezett halála után került sor. Nevének megörökítését a HTK javasolta az 1937. január 22-én tartott VI. évi rendes kari ülésen.¹⁹ A felterjesztést a szokásnak megfelelően a rektor kiadta véleményezésre, illetve véleményes jelentés készítésére, ebben az esetben Neuber Ede orvoskari dékának. Ő az 1937. március 4-én keltezett jelentését az egyetem Tanácsának 1937. március 9-i V. rendes ülésén olvasta föl, melynek ide vonatkozó részlete a következő: „*A teljes tárgyilagosság alapjára helyezkedve kétségtelen, hogy néhai dr. Baltazár Dezső, a Tiszántúli Református Egyházkerület boldog emlékezetű és nagynevű püspöke óriási befolyásával, országos tekintélyével egyetemünk létesítése, fejlesztése és felvirágoztatása körül hervadhatatlan érdemeket szerzett. Dr. Baltazár Dezső az ősi Kollégium kiváló tanítványa, később ihletett vezére, öri-*

¹⁸ MNL HBML VIII. 1/b. 40.d. 2267/1931-32. etsz.

¹⁹ Vö. A debreceni magyar királyi Tisza István Tudományegyetem Református Hittudományi Kar Tanácsának jegyzőkönyvei az 1936–37. évből, XIX. kötet, DRHE Rektori Hivatal, Debrecen, 164. jkv-i szám.

*zője, valamint anyagi összeomlástól megmentője,²⁰ a Kollégiumból sarjadt egyetemünk egyik leglelkesebb alapítója volt, akinek neve egyetemünk díszudvarának emléktábláit ékesítő halhatatlan nevek közt méltán foglalhat helyet és örök időkre simboluma lesz az ősi Kollégium és egyetemünk közötti szoros történelmi és szellemi kapcsolatnak.*²¹ A Tanács javasolta, hogy ennek alapján a rektor terjessze föl az ügyet a miniszterhez „pártolással”. A miniszter ezt 1937. IV. 29-én dátumozott, VKMin 20.391–937. számú levelében engedélyezte, mely május 1-én meg is érkezett, s ezt így jegyezték be az iktató könyvbe: „*Néhai Dr. Baltazár Dezső püspök nevének bevésése a díszudvar egyik emléktáblájára.*”²²

Egyelőre nem lertünk nyomára annak, mikor vésték föl a könyvtári oldal falára Domokos Lajos, Budai Ézsaiás, Kerekes Ferenc és Pápay József nevét. De az sem derült ki, mikor került az ezzel szemközti falra Ady Endre neve. Az biztos, hogy 1957-ben az Egyetemi Tanács jegyzőkönyvében már említik Móriczot és Pápayt mint felvételt nevet, de az 1940-ben készült fényképen még a könyvtári oldalon a kazetták üresek. A Hajdú-Bihar Megyei Néplap 1952. szeptember 16-i számának rövid közléséből viszont megtudjuk, hogy Móricz Zsigmond nevét a Magyar Irodalomtörténeti Társaság „Móricz Zsigmond várnagygyűlésének” debreceni ülése alkalmából írták fel és a táblát 1952. szeptember 13-án avatták Barta János rektorhelyettes beszédével.²³ Így az említett 5 nevet valószínűleg 1942 és 1952 közötti időben vésték a kazettába. Találgatásokba nem érdemes bocsátkozni, helyette reménykedünk abban, hogy egyszer valaki rábukkan a hiányzó adatokra.

Legutoljára kerültek a panteonba Medgyessy Ferenc és Csúry Bálint. Nevük kiírása mintegy tízéves vita eredménye volt. Először Papp István javasolta levélben Csúry Bálint nevének megörökítését 1957. december 19-én a Kossuth Lajos Tudományegyetem Tanácsának az évi VIII. rendes ülésén. A rektor a levelet felolvasta, s azt a jegyzőkönyvben teljes terjedelemben megörökítették.²⁴ A méltatás megemlíti a Szamosháti szótárt, s megtudjuk még, hogy Csúry készített egy Csángó szótárt is, ez azonban kéziratban maradt és a háború alatt megsemmisült. Papp István leveléből kiderül, hogy Móricz Zsigmond neve már ekkor fönt van, sőt a Pápay Józsefé is. A Tanács jó szándékát fejezte ki a javaslattal kapcsolatban, de megjegyezték, hogy a táblákra úgy kerüljenek nevek, hogy ne csak „ötletszerűen” döntsenek időnként, hanem kössék ezt valamilyen alkalomhoz, például az egyetem 50 éves évfordulójához. Így más neves tudósok is számba jöhetnek Csúryval együtt. A végleges döntést tehát elhalasztották. A fél évszázados jubileum táján, 1962-ben erre nem tértek vissza. Ezt követően az ún. Rektori Tanács ülésén,

²⁰ Mivel az I. világháború a Kollégium vagyonát és alapítványait fölemésztette, Baltazár három gyűjtőkörutat is tett az USA-beli magyar gyülekezetek körében, s a befolyt bőséges adományokból a Kollégiumot újból stabil anyagi alapokra helyezte.

²¹ MNL HBML VIII. 1/a 16. k. Egyetemi Tanács 1936/37. évi jegyzőkönyve.

²² MNL HBML VIII. 1/b. 57.d. 2619/1936-37. etsz.

²³ Ennek megfejtésében Bényei Miklós helytörténész segített a jegyzetei alapján.

²⁴ KLTE Tanácsának jegyzőkönyve, „egyebek” tárgysorozat, 2686-1957. I.sz.

1963. január 31-én vetették föl Medgyessy Ferenc nevének megörökítését „*a volt Ady-Társaság egykori tagjainak előterjesztésére*”. Határozatban mondták ki Medgyessy nevének bevésését, a végrehajtást pedig a gazdasági rektorhelyettesre bízta.²⁵ Ezt viszont nem hajtották végre. Valószínűleg azért, mert nem az Egyetemi Tanács döntött e kérdésben. 1966. február 23-án tartott IV. rendes ülésén az Egyetemi Tanács a már nyugalmazott Juhász Géza (név nélkül benyújtott!) javaslatára újból foglalkozott Medgyessy táblájával és a következő határozatot hozta: „*A rektor az egyetemi Tanáccsal egyetértésben úgy határoz, hogy az egyetem az intézmény elődje, a Református Kollégium egykori diákjának, Medgyessy Ferenc elhunyt szobrászművész emlékének ápolása céljából nevét a díszudvar emléktábláján megörökíti; a részletkérdésekben (időpont, emlékünnepe) az Egyetemi Tanács fog határozni.*”²⁶ Az ezt követő eseményeket nem ismerjük, Csűry Bálint nevét sem 1963-ban, sem 1966-ban nem említették, valószínűleg az 1957-es ajánlást érvényben tartották. A továbbiakról csupán annyit tudunk, hogy 1966 szeptemberétől Rapsák András lett a rektor, aki a második tanévének megnyitó ünnepségén, 1967. szeptember 14-én a díszudvaron felavatta Medgyessy Ferenc és Csűry Bálint emléktábláját.²⁷

* * *

A panteonba szinte valamennyi szakterületről bekerültek jelentős személyek, akik ténylegesen is formálták a magyar nemzeti kultúrát és tudományművelést. Munkásságuk, illetve iskolázásuk kötődött a Debreceni Kollégiumhoz. Látva a neveket, olyanok vannak megörökítve a díszudvaron, akiknek köszönhetően Debrecen a magyar szellemi élet kimagasló vára lett. Őket mutatjuk be a következő részben.

IV.

1. DEBRECENI EMBER PÁL (1660 körül²⁸–1710) „puritánus” teológussal indul a nagy nevek sora. Debrecenben született, Olaszliszván halt meg. A puritán debreceni magatartás egyik kiváló képviselője, aki maga is megélte ezt szorgalmával, sok-sok munkával, a Biblia szerinti életvezetéssel. Latinul vezetett naplójába följegyezte a vele történeteket. *Wade mecum*nak nevezték akkor ezt, Pápán van meg az eredeti példánya. Igen

²⁵ KLTE Rektori Tanács 312/1963. V. etsz. följegyzésének – jegyzőkönyvön kívüli – ad 5./ pontja foglalkozik ezzel.

²⁶ KLTE Tanácsának jegyzőkönyve f. pontja foglalkozik e kérdéssel.

²⁷ Medgyessy Ferenc és Csűry Bálint nevét a Kossuth Lajos Tudományegyetem Tanácsa íratta föl 1967. július 17-én. Az egyetemi irat száma 2170-II/1967. Az irat a MNL HBML-ban nem található. A táblavetítés tényleg viszont a meghívóban is szerepel, amelyet Csűry Kálmán neves debreceni ügyvéd, Csűry Bálint unokaöccse bocsátott rendelkezésünkre.

²⁸ Születésének pontos idejét eddig nem tudjuk, becsült évszámról van szó.

sok adatot találunk benne a Debreceni Kollégium történetével kapcsolatban. Ezek hiteles tények, hiszen Ember Pál itt járta ki iskoláit, 19 éves korában már praeceptorként tanította az alsóbb klassziszokat. 22 évesen hívták el Sárospatakra rektornak. Időközben Leidenben és Franekerben tanult és egyszer vissza is jött Debrecenbe. Híresen kiváló szónok volt, s mint ilyen, egyik prédikációjával II. Rákóczi Ferencet is könnyekre indította Patakon. Tudományos szempontból a protestáns történetírás első nagy mestere. Sokat írt. 1727-ben készült el Utrechtben *A magyarországi és erdélyi református egyház története* című közel nyolcszáz oldalas művével, mely bőséges forrása lett az akkori idők kutatóinak.²⁹ Hogy miképpen gondolkodott és tanított hazájáról, azt legjobban tükrözi az 1706-ból fennmaradt egyik írása: „*Ha valaki igaz haza fia, akkor abban az ő nemzetéhez és hazájához való szeretetnek nagynak és buzgónak kell lenni. [...] Mi, akiket éget nemzetünkhöz és ebben Isten Házához való szerelemnek tüze, légyünk buzgó szeretői a magunk vérének és csontjának. [...] Kiki az ő tisztí és hivatala szerint, amint segetheti nemzete dolgát, segítse.*”³⁰

2. MARÓTHI GYÖRGY (1715–1744) mélyen debreceni gyökerű, rendkívül sokoldalú tanáregyéniség. Itt született és itt is halt meg 29 éves korában. A Kollégium diákja volt, majd tanult Baselben, Genfben és Bernben, innen ment Groningenbe, Utrechtbe és Franekerbe. *Oppiniones* című írásában foglalta össze a pedagógiai és iskolai reformokra vonatkozó nézeteit, s ez meghatározta az egész 18. századi református iskolarendszer fejlődését. A pedagógián kívül a magyar tudománytörténet a matematikában, a fizikában, a csillagászatban, a földrajzban és az ének-zenében tartja jelentősnek a munkásságát. 1743-ban írta, illetve adta ki híres számtankönyvét *Aritmetika, vagy számvetésnek mestersége* címmel, melyben már helyesen a négy alapműveletet tárgyalja. Tőle származik jó néhány ma is használatos matematikai szakkifejezés.³¹ Új korszakot nyitott a természettudományos szemléletben azzal, hogy Descartes-nak szinte minden alapvető tudományelméleti elgondolásával szembeszegült, és a Galilei–Newton vonalon haladva a kísérleti fizika mellett tört lándzsát. Mint önálló tantárgyat, a földrajzot ő vezette be az alsó és középfokú iskolákban. Ő maga igen jó színvonalon leíró természeti földrajzot tanított a Debreceni Kollégiumban. 1742-ben Szilágyi Sámuellel csillagászati obszervatóriumot hoztak létre, elsőként hazánkban. Tehetségét bizonyíthatta, amikor 1736-ban a Groningeni Egyetemen Gerdes professzor a saját tanainak megvédésére a 21 éves magyar diákot, Maróthit választotta ki a nyilvános disputára. Ekkor ott – éppen Descartes nyomán – még azt tartották, hogy a Föld áll, sőt lapos, a gravitációt még nem értették. A kor szokásainak megfelelően szervezték a tudományos vitát, bárki hozzászólhatott. Maróthi Kopernikust védte Ptolemaiosszal szemben, s Newton fizikájával érvelt. Ez a

²⁹ Latinból magyarra fordította Botos Péter református lelkész. Megjelent a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei kiadásában Sárospatakon, 2009-ben.

³⁰ Idézi CZEGLÉDY Sándor, *A teológia tanítása a Kollégiumban* = A Debreceni Református Kollégium története, Budapest, 1988. 581.

³¹ TtREK O 43. Kiadta Margitai János Debrecenben.

fiatal Maróthi rendkívüli képességeire vall.³² Ami az ének-zenét illeti, ő hozta létre a Kollégiumi Kántust 1739-ben, mely az első négyzsolamú ifjúsági vegyes kar volt hazánkban.³³

3. HATVANI ISTVÁN (1718–1786) a „magyar Faust”, illetve a „magyar kísérleti fizika atyja” megbecsülést jelentő elnevezést kapta az utókortól. Rimaszombati születésű, sokféle járt iskolába, ám a Debreceni Kollégiumban érett tudóssá. Sírkövét iskolája őrzi Debrecenben. Tanulmányait Baselben folytatta, ahol teológiai és orvosi doktorátust szerzett. A Bernoulliak tanítványa volt. Orvosdoktori diplomáját *A betegségek megállapítása az arc kifejezéseiből* című dolgozatával szerezte. Ezt követően Leidenben végzett kutatásokat. Professzornak hívták Marburgba és Leidenbe, de ő hazaszeretetből Debrecenre választotta. Ő emelte igazából debreceni Alma Mater színvonalát európai szintre. 1749 és 1786 között volt itt professzor. Tudományművelési szempontból új szemléletet hozott a hazai szellemi életbe. Kiváló matematikus, fizikus, orvos, kémikus, csillagász, gyógyszerész és teológus is volt. Sőt, a filozófiához is alkotóan hozzászólt, mert Európában először ő tette félre a Christian Wolff-féle „ellentmondás és elégséges ok” elvére épülő spekulatív tudományművelési módszert, s bevezette a tapasztalás-kísérletezés-következtetés newtoni elvét. Ezzel kiállt a gravitáció valósága mellett. Ezt Európában sohan még Hatvani korában is nehezen tudták elfogadni, mivel Descartes tagadta a létét. Hatvani már elektromos kísérleteket is végzett, s mivel erre nem volt még magyarázat, elnevezték „ördögös” professzornak. Hatását, „szellemét” még több évtizeddel később is emlegették, s ezt Arany János meg is énekelte több mint félévszázaddal később, amikor izgalmasan leírja, milyen csendben várták órára a titokzatos, „ördöggel cimboráló professzort”, a „magyar Faustot”. Az 1855-ben róla írt versben így zárja gondolatait a nagy tudósról: „*S mi a természet zára, nyitja? Isten-dicsőségül tanítja.*” Tessedik Sámuel, a tudós szarvasi evangélikus pap Debrecenbe jött Hatvanihoz talajkémiai tanulni, hogy meghonosíthassa az akácfa az Alföldön. Hatvani a kor legkiválóbb tudósainál tanult, később is a legnagyobbakra figyelt, így Európából hazahozta és Debrecenben meghonosította a legmagasabb szintű természettudományi oktatást.³⁴ Tudománytörténeti jelentősége révén vált a „professzorság” mintaképévé. Ezt jelképezi a Debreceni Egyetem melletti nagy tölgyfa alatt látható szobra. Varga Imre alkotása.

4. WESZPRÉMI ISTVÁN (1723–1799) Veszprémben született. A debreceni református kollégiumi tanulmányok elvégzése után Zürich, Utrecht és London volt peregrinus tanulmányainak helyszíne. Utrechtben szerezte orvosdoktori diplomáját 1756-ban. Latinul és magyarul írt értékes műveket. Londonban adta ki 1755-ben a pestis elleni védőoltással foglalkozó könyvecskéjét, amely a mai immunológusok szemével olvasva is érdekes lehet, nem különben járványtani szempontból. Hazajöve Debrecen városi

³² Vö. TÓTH Béla, *Maróthi és a magyar csillagászat*, Múzeumi Kurír, (1972/9), 22–29.

³³ A Kollégiumba akkor még csak fiúk jártak, a szopránt a gyerekek énekeltek.

³⁴ Vö. GAÁL Botond, *Természettudományok oktatása és művelése a Debreceni Kollégiumban*, Debrecen, 2012. Maróthi, Hatvani és a panteon többi természettudósainak részletesebb bemutatása e műben található.

orvosa lett, s haláláig e tisztében maradt. Nagy kérdése volt ennek a kornak a csecsemőhalandóság. Weszprémi ebben nyújtott komoly segítséget. *Kisded gyermekeknek neveléséről való rövid oktatás* című könyvét Kolozsvárott adták ki magyarul 1760-ban. Orvosi szempontból érdekes és jelentős írása az 1766-ban Debrecenben megjelent *Bábamesterségre tanító könyv*, melyet külföldi tanulmányai, vagy inkább jegyzetei alapján készített. Orvosi tudományos berkekben leginkább történeti munkája kapcsán vált híressé. 1774 és 1787 között megírta Magyarország és Erdély orvosainak életrajzi gyűjteményét *Succincta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia* című négykötetes művében.³⁵ Ezek a kötetek Lipcsében és Bécsben jelentek meg és csak az 1960-as években készült el magyar nyelvű fordításuk. Széles körű kapcsolatai és levelezése révén egybegyűjtötte a Magyarországon és Erdélyben valaha is tevékenykedő orvosok életrajzi adatait. A magyar orvostörténetnek ez a legkorábbi jelentős műve. A Bécsben kiadott *Pannoniae luctus* című műve viszont a magyar történelem egyik fontos eseménytára. Hatvanival egy időben dolgozott Debrecenben a két híres városi orvos, Weszprémi István és Csapó József, akiknek munkássága révén az orvosi fakultást is létre lehetett volna hívni. Így a Debreceni Kollégium már akkor egyetemmé fejlődhetett volna.

5. DIÓSZEGI SÁMUEL (1760–1813) református lelkész, híres botanikus volt. Debrecenben született és itt is halt meg. Iskoláit is a Kollégiumban végezte, felsőbb szinten tanított is a poéták³⁶ osztályában. Ezután Göttingenben hallgatott mértant, természetant és orvostudományt. Fazekas Mihállyal közösen írt művének címe magáért beszél: *Magyar Fűvészkönyv, melly a két magyar hazában található növényeknek megismerésére vezet, a Linné alkotmánya szerént. Első rész. Egyhímesek. Sok hímesek.* Debrecenben adták ki 1807-ben. A „második részt”, azaz egy újabb kötetet – mint a gyakorlat számára használható orvosi fűvészkönyvet – már Diószegi maga készítette és adta ki 1813-ban. Ez tudománytörténeti szempontból talán jelentősebb a fűvészkönyvnel. Mindkét mű a kor európai színvonalát tükrözi. Szobra Debrecenben a volt Fűvészkert helyén, a Perényi utcában van.

6. KÖVY SÁNDOR (1763–1829) Nádudvaron született, de a Debreceni Kollégiumban folytatta tanulmányait, s tehetségénél fogva már 16 éves korában tógátus diák lett. Elérte a felsőfokú szintet.³⁷ Teológiát és bölceletet hallgatott. Pozsonyban tanult jogot, s 1793-ban a Sárospataki Református Kollégiumba hívták a jogi tanszékre. Itt bontakozott ki igazi tehetsége, egyre tekintélyesebb jogtudósa lett hazánkknak. A magyar jogtudomány fejlődésében meghatározó egyéniséggé vált. 1800-ban jelent meg az

³⁵ Vö. MAGYAR IMRE, PETRÁNYI Gyula, *A belgyógyászat alapvonalai*, I, Budapest, 1974, 35.

³⁶ Azok a fiatalok, akik tanulmányaikat a középszinten elvégezték, beléphettek egy magasabb klassziszba, ahol már verselniük kellett. Az iskolai tagozatnak ez az ötödik fokozata volt, utána már lényegében a felsőfok következett. Vö. ZSIGMOND Ferenc, *A Debreceni Kollégium és a magyar irodalom*, Debrecen, 1940, 17.

³⁷ A tóga felöltése azt adta tudtul mindenkinek, hogy a fiatal elérte tanulmányaiban a felsőfokú szintet. Nagy tisztességnek számított az egész városban.

Elementa jurisprudentiae hungaricae (A magyar jogbölcselet elemei) című műve, amely latinul is és magyarul is sok kiadást ért meg, s tankönyvül szolgált a magyar felsőoktatásban. Egy latin nyelvű egyházjogi kézírata is fennmaradt. A Magyar Tudományos Akadémia létrehívásakor részt vett annak jogi megalapozásában. Sárospatakon van eltemetve. – 1931-ben a jogi kar méltán javasolta őt a panteonba, hiszen Debrecenben is tanítottak a könyveiből.

7. FAZEKAS MIHÁLY (1766–1828) Debrecenben született, apja jómódú „cívís”: gyógykovács és állatorvos volt. Természetesen a Hatvani István fémjelezte Debreceni Kollégiumban taníttatta fiát, akit tudományos pályára szánt. Fazekas azonban 16 éves korában megelégtelt a rendszeres és szigorú kollégiumi életet, s beállt közhuszárnak. Tizenégy esztendeig katonáskodott, részt vett a császári csapatok törökországi és moldvai hadjárataiban, 1793-ban pedig a francia köztársaság ellen harcolt. Ekkor undorodott meg az értelmetlen vérontástól és 1796 végén főhadnagyi rangban leszerelt. Hazatérve szülővárosába, élete végéig a tudománynak és az irodalomnak élt. Kertészkedett, fűvészkedett, csillagászzal foglalkozott, részt vett a város közügyeiben, a nagytemplomi gyülekezet gondnokává választották. Baráti körével, főként Csokonaival élénk szellemi életet teremtett Debrecenben. Kazinczyval is baráti kapcsolatokat ápolt. 1807-ben Diószegi Sámuellel közösen kiadta a magyar növénytani irodalom egyik legjelentősebb alkotását, a *Magyar Fűvészkönyvet*, 1819-től pedig minden évben szerkesztett egy kalendáriumot polgártársai okulására. Magyarországon ezek voltak az első olyan naptárak, amelyekből kimaradtak a babonás jövendölések. Élete vége felé csillagászati könyvet is írt. Lírikusként a kor nagy költői közé emelkedett népies elbeszélő költeményével, a *Ludas Matyi*-val. Ezzel írta be nevét a magyar irodalomba.³⁸ Sírja a Debreceni Köztemetőben van.

8. DOMOKOS LAJOS (1728–1803) Debrecenben született és Kólyon halt meg. A város főbírója volt. Rá hárult a feladat, hogy a 18. század utolsó negyedében a kollégiumi oktatásban bekövetkezett ellentmondásos helyzetet megoldja. Miközben az udvar a *Ratio Educationissal* igyekezett reformálni a magyarországi oktatást, addig a Kollégium professzorai – bár jó színvonalon oktattak – minden újítási kísérletnek ellenálltak. Ebbe a helyzetbe avatkozott be a tekintélyes Domokos Lajos, aki sem a Mária Terézia féle központosítást nem támogatta, sem pedig a Kollégium professzorainak konzervatívságát nem tolerálta. 1782-ben létrehozatta az ún. *Ordo Studiorum* tantervi reformot, amelyet aztán vasszigorral végrehajtott. Újítási törekvései miatt a bécsi udvar is megneheztelt rá, de saját egyháza is szembefordult vele, mondván, hogy beleszól az iskola dolgaiba. Pedig a tananyagba és a tanítás rendjébe beavatkozó intézkedései szükségszerűek voltak, kemény előírásai tudták megmenteni a kollégiumi oktatás színvonalát. Az ő szorgalmazására hoztak létre 1798-ban külön tanszéket a filozófia számára, majd 1800-ban szintén önálló tanszéket a jogtudomány számára. Sőt, mint egyben debreceni egyházi főkurátor, ő indítványozta először 1795. április 25-én, hogy „minden tu-

³⁸ Vö. ZSIGMOND, *i. m.*, 50–51.

domány magyarul taníttassék”, mert ezt kívánja „a művelődés érdeke, a tanítás sikere és az ország törvénye”.³⁹ Ez bátor lépés volt, amikor még a latin volt a tudományok elfogadott nyelve, a németet pedig hivatalos nyelvvé akarták tenni.

9. BUDAI ÉZSAIÁS-nak (1766–1841) Szilágypér (Peér) a szülőfaluja, Debrecenben van eltemetve. A Debreceni Kollégiumban már korán kitűnt tehetségével és szorgalmával, 16 évesen lett tógátus diák, az ifjúság pedig szeniorrá választotta. 1792-től a Göttingeni Egyetemen tanult, utána tanulmányokat folytatott Angliában és Hollandiában. Főként históriával és klasszika-filológiával foglalkozott. Ez utóbbi területen munkája úttörő jelentőségű.⁴⁰ 1794-ben újra Göttingenben találjuk, ahol bölcsészdoktori címet szerzett. Hazajöve a Kollégium tanárává nevezték ki. Csokonainak is és Kölcseynek is tanára volt. Fölsimerte, hogy a régiek tudományából át kell menteni az értékeket, de nagyon nagy szükség van egyfajta új szellemiségre is. Ezt valósította ő meg Debrecenben. Jelentős szerepet játszott a magyarnak mint tannyelvnek a bevezetésében. Úttörő szerepe volt a tanárképzés megindításában. 1802-től a *paedagogica* és *didactica* tárgyak nagy hatású előadója, „felügyelő tanára” (*classium inspector*) volt.⁴¹ Három kötetben (1800, 1805, 1808) megírta és kiadta *Magyarország Historiája* című könyvét, melyet az egész országban használtak.⁴² Ő már Kant filozófiáján is túllépett, és olyan szellemi nyitottságot képviselt, különösen a teológiában és a történettudományban, amely egyenesen vezetett a reformkorba, s beletorkolt az 1848-as forradalomba és szabadságharcba.⁴³ Igen jó dogmatikai jegyzete maradt fenn.⁴⁴ Hatalmas történetírói munkássága, főként a magyarországi reformáció feldolgozása elismeréseként kapta Göttingenben a díszdoktori címet 1817-ben, a reformáció 300 éves évfordulója alkalmából. Itthon az MTA 1831-ben levelező tagjává választotta.⁴⁵

10. KERESKES FERENC (1784–1850) Arad vármegye Erdőhegy nevű kis településén született igen szegény családban. A Debreceni Kollégiumban bontakozott ki tehetsége. Nagy formátumú, európai hírű természettudós lett belőle, akit német nyelvvű kémiakönyve alapján a Szentpétervári Egyetem is meghívott tanárának. Nem fogadta el a meghívást, volt iskolájába jött vissza, hálából. A Kollégium 1990-ben sírkövet állíttatott neki Balatonfüreden.⁴⁶ Kerekes Ferenc és a két Bolyai munkássága időben nagyjából egybeesik. A Marosvásárhelyi Református Kollégium két nagy alakjának, a különös

³⁹ BALOGH, *i. m.*, 17.

⁴⁰ Vö. BORZSÁK István, *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*, Budapest, 1955.

⁴¹ Vö. BALOGH, *i. m.*, 86.

⁴² Vö. *uo.*, 42.

⁴³ Vö. GAÁL Botond, *Kis tanszékből nagy egyetem*, Debrecen, 2012, 78–80.

⁴⁴ Vö. *uo.*

⁴⁵ Részletesebb bemutatás végett l. *uo.*

⁴⁶ A szívbeteg Kerekes Ferenc Balatonfüreden gyógyította magát és ott halt meg. Az eredeti temetőt az 1970-es években felszámolták, Kerekes sírjának helyét már nem lehet megállapítani. Egy jelképes sírt kapott ősi iskolájától. A sírkő állítását Nagy Mihály kémia–fizika szakos tanár, a Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának 1992 és 1996 között volt igazgatója szervezte. A balatonfüredi refor-

matematikai tehetséggel megáldott Bolyaiaknak méltó debreceni kortársa. Széles körű tudása azokéval vetekedett, a tudományos alkotás terén azonban Bolyai János felülmúlta őt. Zseniális képességét elaprózta. Foglalkozott botanikával, ásványtannal, kémiával, nyelvészettel, míg végérvényesen a matematikánál kötött ki. Amikor a lipcsei Jablonski Társaság 1834-ben pályázatot hirdetett a komplex számok és a geometriai szerkesztések közötti kapcsolat tisztázására, a két Bolyai előtt Kerekes dolgozatát értékelték többre. A helyzetképhez hozzátartozik, hogy a meghirdetett pályázatra csak az említett három kiváló akkori magyar matematikusunk küldött be értekezést, más európai tudós nem szólt hozzá a témához. Kerekes munkássága mai szemmel is kimagasló egyetemi szintnek felelne meg. *Elméelkedés a Fellengős Mathesis igaz Sarkalatairól* című, magyar nyelvű „felsőfokú jegyzetével” már 1837-ben megvetette a differenciál- és integrálszámítás oktatásának hazai alapjait.⁴⁷ Ez az első magyar nyelvű „egyetemi tankönyv” a matematikai analízis területén.

11. PÁPAY JÓZSEF (1873–1931) a Komárom megyei Nagyigmádon született, Debrecenben van eltemetve. Ő az első a debreceni panteonban, aki nem debreceni diák volt, hanem a Pápai Református Kollégiumba járt, ahol franciául, olaszul és törökül is tanult. Budapesten végezte az egyetemet, előbb klasszika-filológiával és a latin eredetű korabeli nyelvekkel foglalkozott, majd a magyar és összehasonlító finnugor nyelvészet lett a szakterülete. A 16. és 17. század teljes magyar irodalmát elolvasta a szórend tanulmányozása céljából. Már fiatalon olyan kiváló nyelvész volt, hogy gróf Zichy Jenő 1897-ben felkérte expedíciójának tagjává az obi-ugor népek és nyelvek kutatására. Először Szentpéterváron megtanult oroszul, majd Kazánban összegyűjtötte a csuvas, tatár, baszkír, mordvin, cseremisiz és votják nyelvű vallásos tartalmú nyomtatványokat. A csuvas nyelv után megtanulta az osztjákat. Mindkettőt tanulmányozta a magyar nyelvi rokonság szempontjából. Hírnevét gyarapította, hogy sikerült megfejtenie Reguly Antal hátrahagyott osztják följegyzéseit. 1908-ban az MTA levelező tagja lett, és ugyanebben az évben választották meg a Debreceni Kollégium bölcsésztagozatán a magyar és összehasonlító finnugor nyelvészeti tanszék akadémiai tanárává. 1909-ben tartotta akadémiai székfoglaló előadását *Nyelvünk finnugor eredetének kérdése Sajnovics és Gyarmathi fellépéig* címmel. Pápay 1914-től a Debreceni Egyetemen a magyar és finnugor nyelvészet tanszékének professzora lett. Őt avatták elsőként az egyetem díszdoktorává 1915-ben. Néprajzi gyűjtései is jelentősek.

12. CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY-t (1773–1805) Debrecenben nem igen szükséges részletesen bemutatni, már csak azért sem, mert egyetemünkön és a kollégiumban voltak mindig a legjobb Csokonai-szakértők, költészetének tudós elemzői. Tóth Béla, Julow Viktor, Debreczeni Attila, Győri János és mások méltó emléket állítottak neki. Csokonai édesapja rendezett körülmények között tartotta el családját. Fia, Mihály is

---

mátus gyülekezet hálaadó istentiszteletén e sorok írója volt az igehirdető lelkész, a sírköavatás alkalmán Nagy Mihály mondott emlékbeszédet és a Kollégium Kántusa énekelte.

⁴⁷ TtREK R 608/54.

eleinte rendszeresen végezte tanulmányait, de úgy 20 éves korában valami belső nyugtalanság vett rajta erőt és ettől kezdve cselekedetei gyakran megmagyarázhatatlanok lettek. Mindenhol mindenkiel, valamennyi intézménnyel konfliktusa támadt, s emiatt zaklattott élete szinte követhetetlen. Bejárta a fél országot, míg végre újból hazajött Debrecenbe. Úgy lehetne őt jellemezni, mint egy „viharmadárt”, akit ide-oda hajtott belső ösztöne, mert másoknál jobban megérezett valamit az elkövetkező és majdan bekövetkező európai társadalmi-szellemi-tudományos fejlődés előszeléből. Költészete a halhatatlankok közé emeli. Szép verseit, mint például *A tihanyi Ekbóhoz*, *A Reményhez*, *Szerelem-dal a csikóbőrös kulaéhoz* nagyon sokan ismerik, de a *Dorottya* is kedvelt darabja a színházaknak. Számos költő, mint a Kollégium neveltje, Csokonai emléktől kapott ihletet. Debrecen város és történelmi iskolája szobrot emelt neki. Izsó Miklós alkotása most is a Kollégium felé néz, művészeti szempontból is hazánk kiemelkedő szépségű, alighanem egyik legszebb egész alakos szobra. Csokonai és a Kollégium viszonyáról a változó idők ideologikus eszméi mítoszokat költöttek, ezek ráakódtak a valóságra, így tárgyilagos képet nehéz róla alkotni. E sorok írója, aki szintén a Kollégium diákja volt és olvasta mindkét Csokonai-per anyagát, azok pártján áll, akik szerint egy intézményt nem szabad elmarasztalni még egy költővel szemben sem úgy, amint azt tették Csokonai kapcsán a 20. század második felében. A nemzet kultúrája szempontjából ugyanis éppen olyan értékes egy iskola, mint maga a vátesz-zseni költő. Csokonai Debrecené, itt született és itt nyugszik. Síremléke a Dorottya utcában van.

13. KÖLCSEY FERENC (1790–1838) költő, politikus és nyelvújító, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a Kisfaludy Társaság egyik alapítója. Szódemeteren született, Szatmárcséken van eltemetve. 1796 és 1809 között végig a Debreceni Kollégiumban tanult – nagyon nagy lelkesedéssel. Egyformán érdekelték a bibliai tudományok, a nyelvek, a történelem, de még az egzakt tudományok is. Csak egy ilyen mindent átfogni tudó, nyugodt elme volt képes arra, hogy egy költeménybe sűrítse az egész magyar történelmet: ez lett a *Himnuszunk*. Kézirata 1823. január 22-én kelt Szatmárcséken, ez a januári nap lett a Magyar Kultúra napja. Maga a vers nagyon szép példa az örök magyar sorskérdések bemutatására. Érdemes elgondolkodni azon, mit akart kifejezni a költő, azt hogyan tette, miért éppen azt mondja, amit mond. A *Himnusz* ilyen formában nem is igen születhetett volna másnak a fejében, mint egy debreceni református kollégiumi diákéban. A „zivataros századok” történelmén kívül elgondolkozhatunk azon, mint A. Molnár Ferenc debreceni professzor is tette, vajon jól értjük-e nemzeti imádságunkat, a *Himnusz*t.⁴⁸ Kölcsey igen komoly tájékozottságot szerzett a Biblia tanulmányozása terén és ennek több elemét örökítette meg e nevezetes versében. A „böl-

⁴⁸ Pl. „Isten áldd meg a magyart, Jókedvvel, böliséggel”. A „jókedv” ebben a sorban valószínűleg Isten kegyelmét jelenti, mint azt Kölcsey olvashatta sok helyen a Károlyi Gáspár által fordított teljes Bibliában. Az Úrnak jókedve, azaz tetszése, vagy „jóétetszése”, kegyelme, szabad döntése számos alkalommal előtűnik ilyen értelemben. Vagy a „Megbűnhődte már e nép A múltat s jövőndöt” kifejezés is bibliai eredetre vall, mert ez többször olvasható az Ószövetségben. „Értünk Kúnság mezein Ért kalászt lengettél,

cseppirodalom” pedig arra indította, hogy szép gondolatait a *Parainézis*ben követendő példaként hagyja az utána jövő nemzedékek számára.

14. LUGOSSY JÓZSEF (1812–1884), aki korának a magyar és általános nyelvészet egyik legnagyobb hazai alakja volt, Felsőbányán született, Debrecenben halt meg. A Kollégium diákja és szeniora volt, aki latin nyelvű verseivel is kitűnt társai közül. 1840-ben Berlinben tanult orientalisztikát. Hazatérte után 1841-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai közé fogadta. Előbb lelkész volt Szatmáron, majd tanár Máramaroszigeten és 1845-től a Debreceni Kollégiumban a magyar irodalom tanára, egyúttal a Kollégium könyvtárosa lett. Mint ilyen, ő alapozta meg a Kollégium Nagykönyvtárának rendjét. Részt vett a szabadságharcban, huszár nemzetőrként szolgált és nagyhatású lelkesítő beszédeket mondott az ifjúságnak. A szabadságharc leverése után hónapokig bujdosott, előbb Tégláson, majd másutt. 1851-től 1861-ig ismét a Debreceni Kollégiumban kapott tanári katedrát, 1858-ban pedig akadémiai rendes taggá választották. Betegségéből felgyógyulva visszajött a Kollégiumba, és 1877-től újból, mint rendkívüli tanár szanszkrit nyelvet tanított. Számos nyelvészeti és bibliográfiai értekezése jelent meg. A görögre és latinra épülő európai nyelveken kívül a héber, arab, perzsa és a tibeti nyelvet is megtanulta. Ő írta az első magyar nyelvű arab nyelvtant 1841-ben, de írt még az ősmagyarok csillagászati ismereteiről is. 1877-ben rövid időre eljutott Londonba és Edinburghba, ahol a legjobb brit könyvtárakban a keleti nyelveket kutatta. Tudásával alapozta meg tekintélyét és így vált a 19. századi nemzeti ébredés egyik vezéralakjává.

15. ARANY JÁNOS (1817–1882) Nagyszalontán született és Budapesten halt meg. Költői zsenije folytán a magyarság egyik legismertebb verselője, a nemzeti nyelv és művelődés alighanem legnagyobb apostola. 1833 és 1836 között volt a Kollégium diákja. Mint Kölcsey, igazából Arany is Csokonai ihletésére kezdett verselni. Csendes természetű, mindent magába fogadó elme volt, akire a Kollégium valamennyi tanára nagy hatást tett. Érdekes, hogy nem az irodalmár Péczeli József köréhez vonzódott, hanem jobban tetszett neki a természettudós „agg Simeon”-nak nevezett Sárvári Pál. Sárvárinál próbálta ki rajzolóképességét. Versben örököltette meg Hatvani István professzornak a diákság körében élő emlékét. Amint a *Bolond Istókból* kiderül, Arany számára a debreceni évek egy sejtelmes feltöltekezés időszaka lehetett, s ez elegendő volt ahhoz, hogy rendkívüli írói képessége rövidesen napvilágra jöjjön. Irodalomtörténészek úgy vélik, hogy amikor Toldi Miklós a petrencés rúddal könnyedén mutatja a Budára vezető utat, erre a debreceni diákevek alatt csodálkozhatott rá, ugyanis a gerundiumversenyen⁴⁹ hasonlót látott. Arany Jánost bölcsessége folytán választották a Magyar Tudományos Aka-

---

Tokaj szőlővesszein Nektárt csepegtettél” sorok pedig költői szépségű nyelvi megfogalmazása a kenyérnek és a bornak, az úrvacsora két elemének.

⁴⁹ Vö. PÁL Antal, *Gerundiumos erőpróba története annak ergonómiai, fiziológiai, morfológiai correlatioi, mint a debreceni diáktűzoltóság ősi sporthagyományai* = A Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának évkönyve az 1982/83–1983/84. iskolai évről, Debrecen, 1984, 279–332. Arany a *Toldi* első énekének

démia főtitkári tisztségébe. Érdekelte a magyar őstörténet és annak sok elemét meg is énekelte (*Rege a csodaszarvasról, Toldi, Csaba királyfi*), figyelt a kor filozófiai súlypontjaira (*Honnan és hová?*), az evolúcióval kapcsolatos korabeli vitákra (*Hatvani*), de a református kegyességű, bibliás Arany János még ma is a teológiai érdeklődés tárgyát képezi (*Fiamnak, Alkalmi vers*). A debreceni kései felvilágosodás legjelesebb alakjaként tartjuk számon.

16. IMRE SÁNDOR (1820–1900) személyében egy igazi magyar nyelv és irodalom szaktudós következik a panteonban. Hegyközpályiban született és Hódmezővásárhelyen halt meg. Ő is a Debreceni Kollégium neveltje, Arany Jánosnak osztálytársa volt. Filozófiát, jogot és teológiát tanult, majd hosszú éveket töltött lelkészként és tanárként, mialatt fölkészült és komoly irodalomtörténész lett. Már 1858-ban az MTA levelező tagjává választották. Így hívták meg a Debreceni Kollégiumba 1859-ben a magyar irodalom tanszékére, s itt működött 1873-ig, amikor is Gyulai Pál javaslatára elfogadta az új Kolozsvári Egyetem hívását az irodalomtörténeti tanszék professzori állására. A debreceni évek alatt a kollégium irodalomtörténeti oktatását országos szintre emelte. Ő volt a debreceni Gyulai Pál, aki határozott reformokat valósított meg az irodalom oktatásában. 1865-ben kiadott *Magyar irodalomtörténete* és annak rövidebb változata lett a tankönyv az ország keleti felében, az Alföldön és Erdélyben egyaránt. Ő is a népi-nemzeti vonalat képviselte. Debrecenben neki köszönhető a magyar nyelv és irodalom oktatásának tudományos igényű megalapozása. Igen jelentősek a magyar nyelvtörténeti kutatásai. Sőt, ő vetette fel először Debrecenben, még kollégiumi tanársága idején, az óralátogatás szabadságát, s úgyszólván ezáltal vált a debreceni egyetemi oktatás előfutárává.

17. RÉVÉSZ IMRE (1826–1881) Lugossy-tanítvány volt. A nemzeti függetlenséget jelképező ún. *pátens*-küzdelem debreceni vezéralakja. Újfehértón született és Debrecenben halt meg. Teológiai tanulmányokkal tetőzte be a kollégiumi éveket, majd sokfelé volt lelkész, Debrecenben is, de semmiféle egyházi tisztséget nem vállalt, még a teológiai tanárságot sem fogadta el, csak hogy a történettudománynak élhessen. Igazából a 19. század egyik legnagyobb történetírója, aki elsőként írt magyar nyelven Kálvin-életrajzot széles körű kutatások alapján. Oly sok történeti munkát hagyott maga után, hogy az utókor csak hosszú évek munkájával tudta sajtó alá rendezni. A Kollégium történetének egyik nevezetes eseménye éppen az ő személyéhez kötődik. 1849 nyarán a Nagykönyvtár megmentése volt a fő gond, amikor is az orosz csapatok kezdték ellepni

---

10. versében írja le Miklós rendkívüli erejét, s ez a leírás teljesen egyezik a szokásban volt gerundiumos erőpróbával, az akkori „sportvetélkedővel”:

*„Azzal a nehéz fát könnyeden forgatja,
Mint csekély botocskát, véginél ragadja;
Hosszan, egyenesen tartja félkezével,
Mutatván az utat, hol Budána tér el,
S mintha vassá volna karja, maga válva,
Még csak meg se rezzen a kinyújtott szálfa.”*

Debrecen. Tanárok és diákok egyaránt féltették tőlük a híres és értékes nagykönyvtári anyagot. Ezt Révész Imre egyszerűen megoldotta. Egyedül ő maradt ott a könyvtárban. Amikor az orosz katonák megjelentek a Kollégiumban, a 23 éves Révész Imre, a szakállas fiatal ember, fekete hosszú tógát viselve az oroszokban nagy tiszteletet ébresztett. Valósággal megilletődtek személye láttán, s nem bántották a könyvtárat.⁵⁰ Az orosz embernek ugyanis a pópa szent és sérthetetlen volt, s ezt látták a „könyvek között élő” szakállas Révészben. Unokája, szintén Révész Imre, híres egyháztörténész, professzora volt a Debreceni Egyetem Református Hittudományi Karának.

18. HÖGYES ENDRE (1847–1906) neve hosszú viták után került a díszudvar egyik kazettájába. Méltán! Az ifjabb Révész Imre 1932. január 19-én ezt jegyezte rá kézírással a véleménykérő lapra: „*Högyes Endre egyike volt a legtypikusabb magyar alföldi hajdú koponyáknak. Debreceni diákságára egész életében büszke volt. Nem is tagadhatta volna le, annyira sugárzott egész lényéből az itt formálódott szellem.*”⁵¹ Hajdúszoboszlón született, Budapesten halt meg. A Debreceni Kollégium számon tartja őt mint kiválónak, „orvostudor” növendékét, akit 1881-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1889-ben rendes tagjává választott. Orvosi oklevelét a Pesti Tudományegyetemen szerezte 1870-ben. Tudományos munkássága igen sokoldalú. Előbb az elméleti orvostani, majd a gyógyszer-tani tanszéken volt tanársegéd. 1873-ban a kísérleti kórtan magántanára lett Budapesten. 1875-től a Kolozsvári Egyetem professzora volt, majd 1883-tól haláláig a Budapesti Egyetemen lett az általános kór- és gyógytan, valamint a bakteriológia nyilvános rendes tanára. Az MTA kiadásában 1881–1885 között megjelent háromkötetes művében elsőként írta le az egyensúlyérző rendszer reflexívét, s annak forogásra, valamint elektromos ingerlésre bekövetkező reakcióját. Hallásmérő készülékével az audiológia hazai úttörő egyénisége lett. További nagy érdeme, hogy módosította Pasteur veszettség elleni védőoltását. A vírus hatásának enyhítésére nem a szokásos beszáradásos módszert, hanem a hígításos eljárást alkalmazta. Lényegében ez a gyakorlat ma is. Högyes Endre egyike a leginvenziósabb magyar orvos kutatóknak. Tudományos dolgozatai igen nagy számban jelentek meg, számos kórtani tanulmánnyal gazdagította a hazai orvostudományt.⁵²

⁵⁰ Valószínűleg az 1849. július 4-i eseménynek a hagyomány által kissé kiszínezett változatairól van szó. Ezeket többféle képen szokták előadni. Az esetet maga Révész Imre így írta le: „*mert már ma délután 2 óra tájban én hozzám is jött föl vagy hat muszka 3 izben; utóbb egy altisz is jött s látván a képeket és könyveket szobámban, nagy reverenciát mutatott, sőt meglátván engemet, még a bezárt rostélyos ajtót sem kívánta fölnyitattani, de én fölnyitám s szobámat kinyitám s megmutatám neki.*” Közzölte SZABADI ISTVÁN, *Révész Imre (1826–1881). Naplók, igehirdetések, levelek. Bartha Mór Önéletírát (részletek)* = Emlékek és források. Debrecen 1848/49, Debrecen, 2001 (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 26), 213–264. A kézirat a Kollégium levéltárában van, jelzete: TtREL I.25.d.7.

⁵¹ MNL HBML VIII. 1/b. 39.d. 589/1931–32. etsz. Kézírás, aláírással.

⁵² A Debreceni Kollégium híres diákjainak névsorában Högyes Endre méltán szerepel „orvostudorként”. Vö. S. SZABÓ József, *A Debreceni Református Kollégium tanárai és kiválóbb növendékei 1549–1925*, Debrecen, 1926, 89.

19. BALTAZÁR DEZSŐ (1871–1936) Hajdúböszörményben született a család ötödik, legkisebb gyermekeként. Édesapja Baltazár János, 48-as szabadságharcos veterán honvéd hadnagy, Hajdúböszörmény, majd a Hajdúkerület főmérnöke volt. 1890-ben érettségizett a Debreceni Református Főgimnáziumban, ezt követően a Kollégiumban teológiai és jogi stúdiumokat folytatott. Református lelkésszé szentelése után nevelői állást kapott a Tisza családnál. Ezzel párhuzamosan a budapesti, berlini, heidelbergi egyetemeken folytatta tovább tanulmányait, utána jogi doktorátust szerzett Budapesten. Korának hatásos egyházi szónokaként jelentős szerepe volt a Debreceni Egyetem létrehozásában. A gróf Dégenfeld József egyházkerületi főgondnok által már közel két évtizeden át következetesen képviselt egyetemalapítási gondolatot magáévá tette. Mint éppen akkor megválasztott püspök, 1911 őszén egy népes debreceni és tiszántúli küldöttséggel a parlamenthez vonultak annak demonstrálásaként, hogy ők Debrecenben szeretnék az ország második egyetemét. Fölsimerte, hogy a Kollégium több évszázados szolgálatára építve immár nemzeti érdek egy olyan egyetemnek a létrehívása, amelynek alapító fakultásai a református teológiai, bölcsészeti, jogi és orvosi karok. Híres beszédével bocsátotta el a professzorokat: „*Ha a magyar nemzeti művelődés az ellenkező szelek fúvása mellett csak úgy tudhatott magának újabb szilárd templomot építeni, ha fundamentumába egy református intézmény gránitköveit építi bele: odaadjuk a gránitköveket.*”⁵³ – Baltazár Dezső a Debreceni Köztemetőben van eltemetve a díszsírhelyek elején, sírján egy egész alakos kőszobor áll.

20. ADY ENDRE (1877–1919) életét, munkásságát szinte mindenki ismeri. Ő a magyar kultúrtörténet jellegzetesen emblemikus alakja, akit költészete a világirodalom egyik kiválóságává emeli. Érmindszenten született, Budapesten halt meg. Életművével kapcsolatban csupán néhány debreceni vonatkozású dologra utalunk. Amikor 1896-ban a Debreceni Kollégiumba iratkozott be joghallgatónak, abban az időben kezdte itt történelem tanári pályáját a bölcsésztagozaton Ferenczy Gyula, a későbbi teológiai tanár, aki arról tartott előadásokat, hogy a magyarságnak van egy sokkal ősbibb eredete, mely a sumérek korára nyúlik vissza.⁵⁴ A Biblia is említ egy népet, amely Góg és Magóg vezetése alatt északról támadja Izraélt. Ezek olyasféle vad népek voltak, amelyek eredeti állapotukban maradtak. Ady ugyan csak szűkebb körben emlegette, hogy neki tetszetek Ferenczy Gyula előadásai, pedig végül innen származik a saját magára alkalmazott „Góg és Magóg fia” kifejezés. Tehát valami ősmagyarként, valami eredeti erőként lép színre a költő „Új időknek új dalaival”. Később is „Verecke híres útján jöve” hangoztatja, hogy

⁵³ TtREL I. 1. a. 44. A Tiszántúli Református Egyházkerület 1914. június 3–5 napjain Debrecenben tartott közgyűlésének jegyzőkönyve, Debrecen, 1914, 184. szám, 139. Az idézett mondatot így folytatta a püspök: „*Megöntözzük könnyeinkkel, reájuk jegyezzük a lelkiismereti és alkotmányos szabadság jegyeit, s ha valamikor a templom csarnokában a kettős szentséget idegen istenek bálványá kezdené beármánykolni, kiássuk álula a köveket s belőlük tiszta oltárt építeni mindig lesz erőnk.*”

⁵⁴ Ferenczy Gyula 1896-ban székfoglaló előadását ezzel a címmel tartotta: „Sumer és Akkád, tanulmány az assyrológia köréből, egy ősbibb turáni népről a Tigris és Eufrátes között”. BALOGH, *i. m.*, 553.

„Új szelek nyögetik az ős magyar fákat, Várjuk már, várjuk az új magyar csodákat!” Ez az „új” jó néhány versében máshol is megjelenik, midőn szomorúan nézi a „magyar ugar elvadult tájait”. Olyan jó volna megtudni, mire is gondolt pontosan Ady, amikor ezzel az „újjal” akart „betörni Dévénynél”.⁵⁵ Sajnos, ez már nem lehetséges. – E sorok írója, mint későbbi „iskolatársa” mindkettőjüknek, föl meri vetni azt is, hogy vajon miért feszült egymásnak a két „kálvinista” zseni, Tisza István és Ady Endre. Erre választ az utókor nemzedékeiként már aligha remélhetünk, csupán szomorúan gondolunk e tényre. Pedig mindkettőjük égett a hazaszeretettől! Tisza nemzetben gondolkodott, Ady pedig népben. Nem értették egymást. Tisza akarta a Debreceni Egyetemet, Ady nem helyeselte annak létrehívását. Pedig mindkettő ugyanannak az Alma Maternek volt a gyermeke, a Debreceni Református Kollégiumnak. Ez elgondolkodtató. Nagy emberek tévedései még nagyobbak!⁵⁶ Egyébként az 1930-as években a debreceni egyetemisták többsége Adyt olvasta. A teológusok biztosan. Ők már Adyn tájékozódtak.⁵⁷ Számos versét tudták könyv nélkül. Ady költészete áthatotta Debrecent, de valószínűleg az egész országot is.

21. MÓRICZ ZSIGMOND (1879–1942) szatmári ember volt, Tiszacsécsén született, Budapesten halt meg. Kisdíakként tanult a Kollégiumban négy évig, később pedig már ifjúként próbálkozott teológiai és jogi tanulmányokkal. A magyar falusi, paraszti életet különös és gazdag képzeletvilágával ábrázolta. A valóságot akarta érzékeltetni. Leghíresebb regényei – *A boldog ember*, *Fáklya*, *Uri muri*, *Légy jó mindhalálig* – erről tanúskodnak. Az 1950-es évektől úgy tanították az iskolákban, mintha Móriczot kitaszított volna a Debreceni Kollégium. Nyilas Misi iskoláját valamilyen zord intézménynek láttatták az egész ország közvéleménye előtt. E sorok írója is Móricz iskolájának volt diákja, nem értette a dolgot. Ráadásul személyesen is ismerte Szatmárban a „boldog embert”, Joó Györgyöt. Fájtn neki Móricz hálátlansága azzal az intézménnyel szemben, amely befogadta őt és amely annyi kiváló embert adott a nemzetünknek. Ám később derült fény arra, hogy ezt csak a társadalmi ideológia értelmezte így, maga Móricz nem. Vallomásai megnyugtatóak voltak: „Sok regényt írtam meg életemben. Számtalanszor jártam be a magyar falut, a magyar rónákat, a magyar múltat [...]. De a debreceni kollégium sorsát még nem jártam be. Nem jártam be: az mint szellemi melegágy, mint tökéletes lelki töke, érintetlenül, illetetlenül, kibányászatlanul él bennem. [...] S ha valamit mégis hoztam a magyar Mindenségből, azért hozhattam, mert életem legelső korában millió benyomásban

⁵⁵ Ennek a „titoknak” részletesebb kifejtése olvasható GAÁL Botond, *Tisza István, a református főgondnok* = Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulóján, Debrecen, 2011, 49–58. Kiemelten: 56–57.

⁵⁶ Vö. NÉMEDI Lajos, *A Kossuth Lajos Tudományegyetem rövid története*, Debrecen, 1988, 11. Itt nem derül ki, hogy Ady pontosan mit mondott. Talán az idézett mondat származhat tőle: „A Kálvinista Róma behódolása”.

⁵⁷ E sorok írója az édesapjától hallotta ezt, aki 1932-ben kezdte az egyetemi tanulmányait. Ő maga is sok Ady-verset idézett alkalmas helyeken és időben.

öröködött meg az a múlt, amely ezekhez a falakhoz fűződik, az a múlt, amelynek örök szimbóluma számomra ez az épület.” Ez csak egy részlet a kéziratából, amelynek a végére ezt írta: „A debreceni kollégium könyvtárának fiúi szeretettel Móricz Zsigmond, 1930.”⁵⁸ Egy másik leveléből tudjuk meg az igazságot: „A Nyilas Misi tragédiájában valóban nem a debreceni kollégium szenvedéseit írtam meg, hanem a kommün alatt s után elszenvedett dolgokat. [...] Én akkor egy rettenetes vihar áldozata voltam. Valami olyan naiv s gyermekes szenvedésen mentem át, hogy csak a gyermeki szív rejtelsei közt tudtam megmutatni azt, amit éreztem, s lám az egész világ elfogadta s a gyermek sorsát látták benne [...], ami kedves van a darabban, az debreceni emlék, ami nem kellemes, az máshonnan jött...”⁵⁹

22. MEDGYESSY FERENC (1881–1958) debreceni születésű szobrászművész, sírja Budapesten van. Móricz Zsigmonddal a kollégiumi barátság kötötte össze, az első gimnáziumi évben még párhuzamos osztályba járhattak,⁶⁰ később két évig padtársak voltak.⁶¹ Medgyessy 1899-ben érettségizett a Református Főgimnáziumban, s utána orvosi diplomát szerzett 1904 és 1907 között Budapesten. Személyében egy képzőművész is helyet kapott a díszudvarban. A jellegzetesen magyar szobrászat megteremtésére törekedett. A realitás és a klasszikus elemek ölelkeznek műveiben. Ezt jól tükrözi a *Táncoló lány*, a *Magvető* vagy a *Debreceni Vénusz*, amelynek Móricz adta ezt a nevet. A debreceni Déri téren látható. Ezekből szinte sugárzik az emberi természet melegsége. A *Magvetőt* maga Móricz Zsigmond is használta művei sorozatán szimbólumként. Híres még a *Hortobágyi bika* tájhoz illő megjelenítése. Debrecenben 31 alkotása őrizi a szobrász emlékét.⁶² Alakjai karakteresek. A Déri Múzeum előtt négy allegorikus szoboralkotása van: *Művészet*, *Tudomány*, *Régészet*, *Néprajz*. Ezek a párizsi világiállításon 1937-ben Grand Prix-díjat kaptak. A Kollégium keleti főbejáratánál is van egy domborműve az I. világháborúban résztvevő diákok emlékére. Ettől néhány lépésre látható Móricz-domborműve az oszloptartón. Medgyessy jobbára Budapesten élt és dolgozott. Munkássága igen gazdag és változatos, számos kisplasztikát, köztéri szobrot és épületszobrot készített, amelyek megtalálhatók szinte az egész országban: a Magyar Nemzeti Galériában, a debreceni Déri Múzeumban, a székesfehérvári Deák Gyűjteményben, a pécsi Janus Pannonius Múzeumban, a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeumban vagy a győri Xantus János Múzeumban és még sok más helyen. Kétszer kapta meg a Kossuth-díjat, 1948-ban és 1957-ben.

23. CSÚRY BÁLINT (1886–1941) Szatmár vármegye Egri nevű községében született. A Debreceni Köztetetőben nyugszik. A Debreceni Kollégium partikulájában, a

⁵⁸ TtREK R 1660.

⁵⁹ Részlet Kardosné Magoss Olgához írt levélből, kelt 1930. december 12-én = *Móricz és Debrecen*, az anyagot gyűjtötte és a bevezető tanulmányt írta SZABÓ Sándor Géza, Debrecen, 1980, 106.

⁶⁰ Vö. Sz. KÜRRI Katalin, *Medgyessy Ferenc és Debrecen*, Debrecen, 1981, 26. Itt olvashatjuk Móricz Zsigmond 1937-ben írt visszaemlékezését.

⁶¹ Móricz Zsigmond fiának, Móricz Imrének a közlése 2013 januárjában.

⁶² Fodor Éva művészettörténész legfrissebb adata, 2013 januárjában.

Szalmárnémeti Református Főgimnáziumban érettségizett. A költőnek induló Csűry Bálint a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen magyar és finnugor nyelvészetet tanult, s az ott folyó nyelvjáráskutatásban lelte kedvét.⁶³ Tehetsége hamar nyilvánvalóvá vált, tanárai marasztalták. 1910-től 1932-ig a Kolozsvári Református Kollégium tanára volt. Nyelvészeti és nyelvjáráskutatói tevékenysége révén 1927-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett. Nemzetközi hírnévre tett szert. Előbb a helsinki Finnugor Társaság, majd pedig az Észti Tudományos Akadémia tagjává választották. A magyar nyelvjáráskutatás úttörő tudósává emelkedett. Ilyen tárgyú munkásságát először szülőföldjén kezdte. Szamosháti gyűjtése (1935–1936) és az annak eredményeként létrejött *Szamosháti szótár* a magyar tájszótárak legjobbjai közé tartozik. Behatóan foglalkozott a beregi Tiszahát és az egykori Ugocsa vármegye magyarságának nyelvvel, illetve az északi csángó települések nyelvjáráásával is. Módszertani újításaival és tudományservező tevékenységével az 1930-as években előre vitte a hazai dialektológia szakterület kiépítését. 1932-ben nevezték ki a debreceni Tisza István Tudományegyetemre a magyar nyelvészet és a finnugor összehasonlító nyelvészet tanárává. Egy tanéven keresztül, 1937/1938-ban a Bölcsészettudományi Kar dékáni tisztségét is ellátta. 1938-tól haláláig az általa szervezett és alapított debreceni Magyar Néprajzkutató Intézet igazgatója volt. Munkásságával elindított egy olyan nyelvjáráskutatói mozgalmat, amely a Debreceni Egyetemen virágzott ki a 20. század utolsó harmadában és hatása átnyúlt a 21. századra is.⁶⁴

V.

A Debreceni Egyetem díszudvarán látható 23 név híven tükrözi a város szellemiségét, illetve tudománytörténeti jelentőségét. Ha a főépület előtti parkban álló négy reformátor szobrára gondolunk, vagy akár a Hatvani professzorról mintázott ülő szoboralkotásra az épülethez közeli tölgyfa alatt, s ezek mellé képzeletben odatesszük a belső panteon neveit, méltán fogalmazódik meg bennünk, hogy Debrecen a Református Kollégium és az abból kifejlődött Egyeteme tette tekintélyes várossá a magyar nemzet történetében. A megörökített személyek kétségtelenül mind érdemesek arra, hogy a legjobbak közé soroltassanak. Ha évtizedekkel korábban történt volna az egyetem alapítása, s így a nevek kiválasztása is, nyilvánvalóan másképpen alakult volna a névsor, de ha mai ismeretünk szerint állítottuk volna össze a 25 kazettába írandó neveket, bizonyára azok

⁶³ Vö. BALASSA Iván, *Csűry Bálint*, Budapest, 1988, 7–37.

⁶⁴ Közvetlen tanítványai közül csak néhányat említünk: Balassa Iván, Szabó T. Attila, Kiss Kálmán, Bakó Elemér, Végh József, Muzsnay Árpád. A kései tanárutódok közül a 20. század végén és a 21. század elején a nyelvjáráskutatásban kiemelkedik Csűry Bálint földije, Kálnási Árpád munkássága, akinek több kötete jelent meg, főként a keleti magyar tájak nyelvjárási emlékeit összegyűjtve. Ezek között van a *Civis szótár*, amellyel megmentette, illetve átmentette a debreceniek egykor használt nyelvzetét.

sem lennének azonosak a most láthatókkal. Abban biztosak lehetünk, hogy jó néhány nevet minden korszak felvéselt volna a díszudvarra. A többit egy nagyon hosszú névsorból lehetett volna, illetve lehetne kiválasztani. Bőven vannak ugyanis, akik méltán képviselnék mindazt, amiért évszázadokon át dolgoztak, küzdöttek a debreceni tudós elődök nemzetük, népük javát szolgálva. A panteon összetételét mai nemzedékünknek már nem igen illő vitatni, nem érdemes boncolgatni, mert esetleg részrehajlóan ítélnék meg a dolgot. Szabad azonban elgondolkodni azon, hogy – a teljesség igénye nélkül – mégis kik lennének azok az egyetemalapító bátor elődeink és példaértékű híres tudósaink, akik nem kaptak helyet, mégis mind ott szerepelhetnének a panteonban. Íme néhány név: Martonfalvi Tóth György, Szilágyi Tönkö Márton, Sárvári Pál, Irinyi János, Szőnyi Pál, Péchy Mihály, Péczeli József, Csányi Dániel, Kovács János, Bíró Lajos, Török József, Török Pál, Balogh Ferenc, Dégenfeld József. A kicsit későbbiek közül pedig talán Szabó Lőrinc, Gulyás Pál, Karácsony Sándor, Bay Zoltán, Szele Tibor, Szabó Magda neve fémjelezhetné Debrecen egyetemét. Aligha fogynánk ki a méltó nevek felsorolásából. Mindenki tudna még újabb neveket javasolni.⁶⁵ Így helyes! Ezért úgy kell tekintenünk a panteonba bekerült nevekre, mint azoknak méltó reprezentánsára, akik bármely korban hozzájuk hasonlóan „küzdöttek erejük szerint a legnemesbékért”.⁶⁶ A Debreceni Egyetem panteonja a magyar szellemi élet gazdag tárházának kicsinyített mása, amely híven őrzi a sajátosan debreceni örökséget, és magában hordozza a magyar nemzeti kultúra értékeit az *universitas scientiarum* szellemében!

⁶⁵ Ha e sorok íróját kérdezné valaki történelmi jelentőségű nagyjainkról, az egyetem panteonjából nem hagyta volna ki Martonfalvi Tóth Györgyöt, Sárvári Pált és Dégenfeld Józsefet. Martonfalvinak köszönhető a Debreceni Kollégium újjraalapítása a 17. században, Sárvári volt a 19. század egyik legnagyobb természettudósa, gróf Dégenfeld József pedig mint a tiszántúli és debreceni reformátusok világi főgondnoka a legtöbbet fáradozott a Debreceni Egyetem létrehozásáért.

⁶⁶ Vörösmarty juthat eszünkbe, aki a könyvtárban töprengett magyar nemzete sorsán.